

Старовойтова І. І.
кандидат філософських наук, доцент,
кафедра філософії,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

КАТЕГОРІЇ ЯК ТЕМА ФІЛОСОФУВАННЯ У СУЧАСНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Сьогодні, у зв'язку з важливістю формування культури філософського категоріального мислення, інтенсивним осмисленням проблеми категорій світовою філософською думкою, понятійно-категоріальний апарат філософії перебуває в постійному розвитку і є актуальним для наукового дослідження у сучасному гуманітарному дискурсі. Як показує історія антропосоціогенезу розвиток мислення та ставлення людини до світу відбувається за допомогою та на основі формування гранично загальних понять (категорій) як форм відображення універсальних законів об'єктивного світу та їх інтерпретації.

Під категорією (від грецьк. *kategoria* – вислів, вираз), розуміють форми усвідомлення у поняттях загальних способів ставлення людини до світу, що відбивають найбільш загальні та суттєві властивості, закони природи, суспільства та мислення [2, с. 272–273]. Ті чи інші ключові поняття, категорії складають основу будь-якої науки й, начебто, каркас будь-якої галузі наукових знань. Категорії - це форми мислення, родові, початкові поняття, з яких відтворюється решта понять, це ключові моменти, вузли, сходинки в процесі пізнання дійсності. Кожна наука має свій набір категорій, свій категоріальний апарат. Філософська наука також має набір основних категорій. Однак її категорії мають свою специфіку, особливості, що відрізняють їх від інших наук. Ці особливості полягають у наступному.

Перша особливість полягає в тому, що філософські категорії є надзвичайно загальними, найширшими поняттями; вони стосуються найглибших, кінцевих основ і причин буття, вони не можуть бути редуковані до понять природної мови, що має обмежений обсяг. Саме такими є поняття «буття», «матерія», «свідомість», «простір», «добро», «істина», «краса». Якщо

конкретні науки пояснюють певні сторони дійсності за допомогою своїх категорій, то філософія претендує на пояснення дійсності в цілому.

Друга особливість фіксує увагу на те, що філософські категорії мають не абсолютний, а відносний характер, а їх визначення є незавершеними, відкритими для подальшого осмислення, оскільки процес осягнення об'єктів цих понять, по суті, нескінченний, але ж досі не знайдено точних, загально визначених визначень таких базових філософських категорій, як «матерія», «свідомість», «цінність».

Третя особливість й цінність філософських категорій полягає в тому, що вони відіграють методологічну роль у науці, оскільки відображають закони і закономірності, загальний зв'язок і принципи розвитку речей, охоплюючи світ як ціле. Інакше висловлюючись, категорії є необхідними формами мислення, претендуючи на універсальність, служать засобом формування картини світу загалом.

І, нарешті, четверта особливість полягає в тому, що філософські категорії не тільки є незавершеними, а доволі часто при поясненні одного предмету вони виявляються протилежними. Так, для деяких філософів матерія, природа первинні, є першопричиною буття, а для інших – похідні від ідеального або божественного. Аргументації, суперечки, що пояснювали сутність філософських категорій, часто були настільки гострими, що призводили до трагічної загибелі філософів. Наприклад, Сократ був засуджений судом на смерть, Дж. Бруно та Т. Мор були страчені, багато релігійних філософів на початку ХХ століття були з вигнані з рідної країни або загинули у в'язницях.

Розглядаючи третю особливість щодо методологічного інструментарію пізнання дійсності, треба зауважити, що до нього входять такі терміни, як «поняття» і «категорія», які у більшості текстів вживаються як рівнозначні, проте між ними існує суттєва різниця, яку можна побачити, аналізуючи їх значення у різних галузях [5, с. 23].

Осмислення поняття як логічної форми почалося в античності, коли ще Геракліт намагався встановити, що являє собою

мислення в поняттях. Основи логічної теорії понять закладено у вченнях Платона і Арістотеля. Відомою є дискусія середньовічних мислителів щодо природи абстрактних понять (універсалій). І. Кант називав поняття всезагальним уявленням або уявленням того, що є спільним для багатьох предметів [4, с. 154–159].

У сучасній логічній літературі поняття більшою мірою трактується як форма абстрактного мислення [7, с. 138–139]. Сутнісними характеристиками поняття, як результату складного шляху мислення, що містить такі основні інтелектуальні операції: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, є зміст (сукупність головних ознак предмета, відображеного у поняття) і обсяг (множина предметів, що містить ці ознаки). Поняття вказують на суттєві ознаки предметів та явищ об'єктивного світу. Ознаки поняття включають його в ту чи іншу систему знань, установлює між поняттями відповідну ієрархію [6, с. 68].

Співставлення змісту та обсягу понять дає змогу виокремити серед них категорії. Під «категорією» розуміють форми усвідомлення у поняттях загальних способів ставлення людини до світу, що відбивають найбільш загальні та суттєві властивості, закони природи, суспільства та мислення. Усвідомлення проблеми буття супроводжується створенням відповідної мови, яка дозволяє розуму досягнути повноту проявів існування світу. Так, наприклад, онтологія, поняття якої є абстракціями граничного рівня, значення та смисл яких, у свою чергу, стають предметом філософського осмислення, включає в себе і окреме вчення про категорії.

Історичні визначення категорій завжди відповідають способу розуміння буття, але при цьому загальний перелік категорій майже не змінюється. Категорії розуміються і як роди сушого, і як схеми висловлювань, і як форми мислення. Категорії, що виявляють філософи, структурують наші уявлення про світ та виконують функцію надання смислу нашим висловлюванням про світ. Навіть не помічаючи цього, будь-яка людина мислить категоріями, бажаючи детальніше зрозуміти світ та взаємозв'язки в ньому. Категорії, які «мовчазливо присутні» в буденній мові, у філософії

стають предметом окремого дослідження.

Розвинуті концепції категорій зазвичай завершують історичну добу в розвитку філософії. Так, Арістотель, перший, запропонував систему категорій, які в нього були на зразок сучасних мовних форм, виокремив 10 тверджень (у першому за порядком творі під назвою «Категорії» в «Органоні»): сутність, якість, кількість, час, відношення, місце, стан, дія, володіння, страждання [1]. В Середньовічній філософії категорії розглядаються в контексті проблеми універсалій (загальних понять), або дискусії між номіналістами й реалістами. Перші вважали категорії іменами (назвами), яким нічого не відповідає в дійсності. Інші стверджували, що категорії, як загальне, існують і в речах, і в думках. Головні категорії набувають статусу трансценденталій – понять, через які визначаються інші поняття. Формуються ряди категорій, наприклад, «буття»–«сущє»–«сутність»–«існування». У Новий час статус категорій визначався в дискусії між раціоналізмом та емпіризмом з приводу природи загальних ідей. Раціоналісти вважають категорії формами мислення, спираються на тезу про тотожність форм буття та форм мислення. Просторові закономірності природи і геометрія, виведена із ідей свідомості, збігаються на основі наперед установленної гармонії. Емпірики вважають, що категорії є результатом діяльності мислення з узагальнення простих ідей і вони не дані в досвіді. Розвинуті системи категорій створили І. Кант та Г. Гегель. І. Кант розуміє під категоріями апіорні форми споглядання та розсудку, які впорядковують чуттєвий досвід, розкриває їх синтетичну роль в мисленні та класифікує їх [4, 154-159]. Для Г. Гегеля, який стоїть на позиціях тотожності мислення і буття, категорії – це загальні поняття, логіка розгортання яких є послідовністю розвитку абсолютної ідеї [3].

На відміну від класичної, некласична філософія, починається з узгодження позиції щодо категорій. Течії, які відмовляються від онтології як частини філософії, проблему категорій фактично не розглядають. Більш того, «зведення рахунків» з метафізикою відбувається шляхом утримання від використання категорій онтології. Так відбувається в традиції позитивізму, особливо під

час третьої хвилі її розвитку (неопозитивізм). У сучасній філософії, в якій переосмислюється спосіб розуміння буття, пропонують нове розуміння категорій. Внаслідок тлумачення категорій представником прагматизму Ч. Пірсом, формується нова наука – семіотика. У філософії екзистенціалізму категорії розглядаються як позиції сприйняття дійсності (цінності). Феноменологія структурує рівні категоріальності відносно регіону буття. Структуралізм шукає приховані виміри культури – культурні коди. Постмодернізм трансформує проблему категорій у проблему створення концептів.

Таким чином, філософські категорії, незважаючи на свій абстрактний характер, небайдужі до людей, оскільки вони послуговують міцним фундаментом для того чи іншого розуміння світу, людини і суспільства, критерієм для визначення цінності предметів і явищ дійсності й виступають предметом філософських дискусій.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Категорії (1–5)., у: Філософська думка, 2012, № 1. С. 26–58.
2. Булатов М. Категорії, у: Філософський енциклопедичний словник. Київ, Абрис, 2002. С. 272–273.
3. Гегель Г. Наука логіки. Енциклопедія філософський наук. Мала логіка. Київ, ЛПРА-К, 2023. 372 с.
4. Кант І. Критика чистого розуму. Київ, Юніверс, 2000. 504 с.
5. Лисий В. Категорії і поняття, їхнє співвідношення, у: Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2012. Вип. 15. С. 22–28.
6. Логіка: Навчальний посібник / С. В. Сторожук, І. М. Гоян, І. С. Матвієнко. Київ, Вадекс, 2020. 370 с.
7. Повторєва С. М. Словник з логіки. Львів, Магнолія - 2006, 2009. 196 с.